

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԱՎԱԿՆԵՐԻ
ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՍԻՐԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հ Ա Յ
ՔԱԶՈՐԴԻՆԵՐ

ՍՍԻՄ ԳԻՏՈՒՔ. ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՖԻԼԻԱԼ

9(47.825)

4989

7-36

9(47.815) 4989
H-26 H u z e m l y u d e
Z u y f u q n r z p l e b v

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԱՎԱԿՆԵՐԻ ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ԱՆԻՍԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

9(47.325)/27

ՅՏՈՒԳՎԵՐ Է 1961 թ.

7.36

Ա. ՂԱՆԱԼԱՆՅԱՆ

ՀԱՅ ՔԱՋՈՐԴԻՆԵՐ

A^T₆₈₇₈ 4980

ԽՍՌՄ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՖԻԼԻԱԼ
ԵՐԵՎԱՆ

1943

Արիա՛ խմբագրւոյսմբ ակադ. ՀՈՎՍԵՓ ՕՐԲԵԼՈՒ

Շապիկը՝ նկարիչ Մ. Ն. ՄԱՆՈՒ

Նրկար զարերի ընթացքում օտարերկրյա նվաճողների դեմ մղած ազատագրական պատերազմների բովի մեջ, շատ անվանի հերոսների—բարձրաստիճան զորավարների հետ, հայ ժողովուրդը ծնել ու սնել է նաև անթիվ «անանուն» հերոսներ—շարքային քաջորդիներ։ Իրենց հայրենիքին սպառնացող վտանգի ծանր օրերին, ժողովրդի խիզախ ու անվեհեր այդ զավակները հանդես են բերել հոգու մեծ արիության, ցույց են տվել անձնագոհության փայլուն օրինակներ։ Մարտերի վճռական վայրկյաններին արհամարհելով մահը, նրանք նետվել են պատերազմի ամենապատասխանատու ճակատամասերը, անվախորեն խոյացել թշնամու վրա, հաճախ, սեփական կյանքի գնով, փրկել հայրենիքի անկախությունը, իրենց մայրերի ու քույրերի պատիվը, ծերերի ու երեխաների կյանքը։

Մատենադարանների դարակներում շար-
ված փոշեպատ մագաղաթներն ու հին գրքե-
րը—պատմության այդ անխոս վկաները—
այսօր պատմում են մեզ բուն ժողովրդա-
կան այդ հերոսների կյանքի ու գործունեու-
թյան մասին:

Թերթենք պատմական անցյալի տարե-
գրության էջերը և վերհիշենք մեր հերոսա-
կան նախնիների կատարած սխրագործու-
թյունների առավել ուշագրավ դրվագները¹:

Մեր առջին է առաջին հայ քաջորդին:
Հայ պետականության հիմնադիր Արտաշես

¹ Ժողովրդական այդ «անանուն» հերոսների մասին
գրավոր տեղեկություններ կարելի է գտնել հայոց
(և ոչ միայն հայոց) հնագույն, միջնադարյան և
նոր շրջանի պատմա-դրական հուշարձաններում: Ճիշտ
է, այդ տեղեկությունները, անվանի հերոսների մա-
սին եղած տասնյակ էջերի համեմատությամբ, ընդ-
հանուր առմամբ, շատ քիչ են ու կցկտուր (այդպես
է եղել հատկապես հնում), սակայն, իրենց բովան-
դակությամբ զբաղելով չափազանց ուշագրավ են:

Թագավորի դայակի որդին է դա, հերոսական Գիսակը: Մոտ 2000 տարի է անցել այն ժամանակներից, երբ ապրել ու կռվել է նա: Սակայն, նրա կատարած սխրագործությունն այսօր էլ հուզում է մեզ: Դարերի խորքից կարծես հնչում է մեր ականջին Գիսակի հաղթական սրի շաշյունը:

Մեր Թվականության առաջին դարն է (53 թ.): Արտաշես (= Տրդատ) Թագավորը, Սմբատ սպարապետի հետ հայկական զորքերի գլուխն անցած՝ կատաղի կռիվներ է ժողում իր հարազատներին բնաջնջող, հայրենական գահը գավթող, Հայաստանի թշնամի, հռոմեական գործակալ Երվանդի (= Հրադամիզդ) դեմ: Թշնամու հեծյալները չրջապատում են Արտաշեսին. նրա գլխին սկսում է պտտվել մահվան ուրվականը: Հանկարծ հայոց զորքի միջից առաջ է նետվում Գիսակը և վտանգի տակ զնելով իր կյանքը, սկսում է պաշտպանել Արտաշեսին՝ աջ ու ձախ հարվածելով թշնամուն: Թևավորված նրա օրինակով,

հայկական բանակն ուժգին գրոհով ձեղքում է թշնամու օղակը: Կռվի թեժ ժամին Երվանդի զինվորներից մեկը սրի հարվածով թռցնում է Գիսակի դեմքի կեսը: Խիզախ մարտիկն ընկնում է հերոսի մահով: Սակայն, նրա մահն ապարդյուն չի անցնում, Նախաձեռնությունն իրենց ձեռքն առած հայկական զորքերը հաջողությամբ շարունակում են առաջադաշտումը և լիովին ջախջախում թշնամուն¹:

Ահա և երկրորդ հայ քաջորդին, խիզախ զորավար Վասակ Մամիկոնյանի արժանավոր եղբայր Բագոս զորականը—հայրենիքի ու ժողովրդի համար գլուխը հտ դրած անվեհեր մի ռազմիկ: Դժվար է առանց խորը հուզմունքի կարդալ այն մի քանի սեղմ տողերը, որոնք պատմում են մեզ Բագոսի անօրինակ անձնազոհության մասին:

¹ Մովսիսի Խորենացույ Գառնութիւն Հայոց. Տփլիս, 1913 թ., գիրք Բ., գլուխ ԽԶ, էջ 173, 174,

Հայերին հարկի տակ դնելու նպատակով
4-րդ դարում պարսից Շապուհ արքան ծովա-
փի ավազների չափ շատ իր զորքերով հար-
ձակվում է Հայաստանի վրա: Հայկական
զորքերը Վասակ սպարապետի առաջնորդու-
թյամբ հերոսաբար դիմադրում են պարսից
բանակներին և մեծ ջարդ տալիս նրանց:
Մարտերից մեկում բացառիկ խիզախու-
թյուն է ցույց տալիս Բագոս զորականը:
Նրա զորամասի դեմ հանկարծ ելնում է
թշնամու փղերի ահավոր գունդը: Սարսա-
փը պատում է շատերին: Ծալվում են
ոմանց ծնկները: Գտնվում են և մարդիկ,
որոնց գլխում սկսում է շարժվել պատե-
րազմի դաշտը լքելու հանցավոր միտքը:
Սակայն, Բագոսը չի սրդողում: Պարսից
փղերի բանակի մեջ նրա աչքին է ընկնում
մեծապես զարդարված մի փիղ: Ենթադրե-
լով, որ դրա վրա նստածն ինքը Շապուհն
է, Բագոսն իսկույն ցած է թռչում իր
նժույգից և մերկացրած սրով վազում դեպի
շարժվող հսկան: Մի ակնթարթ, և նա փղի

տակ է: Իր հաղթական բազկի ողջ ուժով
Բագոսը մխում է սուրը Շապուհի փզի փո-
րը: Հսկայական հասակով մեկ գետին է տա-
լալվում ահռելի կենդանին, իր ծանրու-
թյան տակ ձգմելով խիզախ ու անձնազոհ
հայ զորականին: Բագոսի համարձակու-
թյունը վարակում է հայոց զորքերին. հա-
խուռն թափով գրոհելով պարսից բանակի
վրա, նրանք կոտորում են թշնամուն մինչև
վերջին մարդը²:

Հայ ժողովրդի ուզմական անցյալի պատ-
մության մեջ առանձնակի տեղ է գրավում
Խութեցի Հովնանի՝ արաբական բռնակա-
լության դեմ հայերի մղած բազմամյա
ազատագրական մարտերի ամենափայլուն
գեմքերից մեկի—հերոսական կերպարը:

Լեոնային Հայաստանի ցրտաշունչ ձմեռ-
ներից մեկն էր: Արաբ հարկահանների
անխնա հարստահարությունների դեմ հայ-

² Փառաստի Բիւզանդացւոյ Պատմութիւն Հայոց,
Թիֆլիս, 1912 թ., գլուխ Դ., գլուխ ԻԲ, էջ 212—215

կապան մի քանի գավառներում ծագած ժողովրդական ապստամբություններն արյան մեջ խեղդելուց հետո, Յուսուփ ոստիկանն իր հրոսակներով բանակ էր դրել Մշո գաղտում: Ձմռան վրա հասնելուն պես բռն մտնող կատաղի արջի նման, նա անհամբեր սպասում էր գարնան գալուն, որպեսզի նորից հարձակվեր իր որսի վրա, շարունակեք ավերել ու կողոպտել Հայաստանի անհնադանդ ու ըմբոստ մյուս գավառները: Անհրաժեշտ էր կանխել վերահաս վտանգը, չթողնել թշնամուն տեղից շարժվելու: Դրան, ամենից ավելի, ընդունակ էին զենքին վարժ ու անվհեր լեռնցիք: Պետք էր միայն կազմակերպել նրանց կամքն ու ուժը և առաջնորդել դեպի մարտ: Կարևոր ու դժվարին այդ գործն իր վրա է վերցնում Խուլթեցի Հովնանը: Արագությամբ համախմբելով իր զինված քաջերին, նա լեռնային հեղեղի նման իջնում է Մշո գաղտում բանակ դրած արաբական զորքի վրա, անսակնկալ և ուժեղ հարվածներով ցիր ու

ցան անում թշնամուն: Յուսուփը փախու-
տի է դիմում: Հոփլանը կրնկակոխ հետևում
է նրան: Սառած ու սարսափած թշնամին
իրեն նետում է հայկական եկեղեցիներից
մեկը և բարձրանալով վերջինիս գմբեթը,
ծվարում մի անկյունում: Խուժեցի քաջերը
հասնում են նրա ետևից և շրջապատում
եկեղեցին: Հոփլանն անձամբ բարձրանում
է գմբեթը և տեղն ու տեղը սրախողխող
անում Յուսուփին: Թշնամու հետ հաշիվը
վերջացնելուց հետո նա բաց է թողնում
գերված ու բանտարկված իր հայրենակից-
ներին և հա վերադարձնում նրանցից
խլված ավարը: Սասունն ազատվում է իրեն
սպառնացող ավերից ու ավարից¹:

¹ Թ. Արծրունույ Պատմութիւն տանն Արծրունեաց,
Թիֆլիս, 1917 թ., դպր. Բ., գլուխ է, էջ 200—204,
206.

Արաբացի մատենագիրները Հայաստանի մասին,
էջ 122.

Պիսակի, Բագոսի և Հովնանի արժանավոր հետնորդներից է կիլիկեցի Տիգրանը, հաստաբազուկ և ուժեղ մի տղամարդ: Նա այն քաջարի հայ ռազմիկներից է, որոնց ձեռքը երբեք չի դողացել թշնամու վրա սուր բարձրացնելիս:

Սաղաղ ու շինարար կյանքով ապրում էր կիլիկիայի հայ ժողովուրդը: Թորոս իշխանն արթուն պահակի նման հսկում էր իր հայրենիքի սահմաններին:

Տավրոս լեռան կողմից անսպասելի կերպով հարձակվում են թաթարները (1107 թ.): Նրանք սկսում են հրով ու սրով ավերել հայկական ավաններն ու գյուղերը, խոշտանգել բնակիչներին: Թշնամու արյունոտ հանգեսը, սակայն, երկար չի տևում: Հայկական միացյալ ուժերը, քաջարի զորավարներ Թորոսի ու Վասիլի գլխավորությամբ, շուտով կասեցնում են թաթարների առաջխաղացումը և սկսում են նեղել նրանց: Մինչդեռ թշնամու հրոսակների հրամանատարն աղմուկ-աղաղակով աշխա-

տուժ էր խրախուսել հայոց զորքերի հանկարծակի հարձակումից խուճապահար եղած իր մարտիկներին, Տիգրանն առյուծի նման խոյանում է նրա վրա և սրի մի ուժեղ հարվածով երկու կես անում երկաթե սաղավարտով ծածկված նրա գլուխը։ Նույն ակնթարթում նա գետին է տապալում նաև թաթար հրամանատարի երկու թիկնապետներին, որոնք փորձում էին վրիժառու լինել նրանից։ Տիգրանի դեմ դուրս է գալիս թաթար զինվորների մի ամբողջ բանակ։ Հայ քաջորդին ուժգին հարվածներով պատռում է թշնամու ճակատը և մեծ քաջագործություններով շարժվում առաջ, իր ետևից դեպի հաղթանակ տանելով հայոց զորքերին¹։

Հայ ժողովուրդը կարող է պարծենալ ոչ միայն իր հերոս զավակներով, այլև իր քաջարի դուստրերով, որոնք գիսամուր աստղի նման երբեմն փայլել ու անցել են

Մ. Զամնեանց—Պատմութիւն Հայոց, հատոր Գ., Վենետիկ, 1786 թ., էջ 28։

նրա պատմական կյանքի երկնակամարի վրայով: Այդպիսի հերոսական հայ կանանցից մեկն է անեցի Այծեմնիկը: Երախտագիտության բուռն զգացումը լցնում է մարդու սիրտը, երբ կարգում է նրա անձնվեր պայքարի հակիրճ հերոսապատումը:

Անի քաղաքը հայերից ետ խլելու համար, Փաթլուն սնունդով ամիրան, պարսկական վարձկաններից և մուսուլման հրոսակներից բաղկացած հսկայական բանակով 1125 թվին հարձակվում է Անիի վրա: Հայերը փոքրաթիվ ուժերով համառորեն պաշտպանում են քաղաքը և չեն թողնում, որ թշնամին գրավի այն: Մի ամբողջ տարի Անին մնում է պաշարված: Մի կողմից սովը, մյուս կողմից թշնամու անընդհատ կրկնվող կատաղի գրոհները արյունով ու ռակոբներով են ծածկում չորս կողմը: Պատերազմը գնալով սառսկանում է: Թշնամու զորքերը մոտենում են քաղաքի պարիսպներին: Կովի ահեղ ժամին Անիի պարիսպների վրա հանկարծ հայտնվում է

Այծեմնիկը: Նա սկսում է կատաղորեն քար-
կոծել առաջ ձգտող թշնամուն: Չնայած
կարկտի պես տեղացող նետերի տարափին,
որոնք չարաչար վիրավորում էին նրա
մարմինը, Այծեմնիկը մնում է անդրդվելի:
Արհամարհելով ցաղն ու մահը, նա արագ
շարժումներով հանում է իր մարմնից թշնա-
մու. նետերը և նրանցով իսկ խոցում նրան:
Այծեմնիկի արարքը զարմանք է պատճառում
թաթար զինվորներին և մեծ տագնապա ա-
ռաջացնում նրանց մեջ:

Դարեր անց (1908 թ.) Անիի ավերակ-
ները պեղող հետախույզ-գիտնականները
քաղաքի միջնաբերդում գտան երիտասարդ
կնոջ՝ նիտերով խոցոտված մի գանգ: Հավա-
նորեն հայրենի քաղաքի պաշտպանության
դիրքերում ընկած հայ քաջուհու՝ անեցի
Այծեմնիկի կամ նրա մարտական ընկերու-
հիներից մեկի գանգն էր դա՛:

¹ Սամուէլի Անեցույ Հաւաքմունք ի գրոց պատ-

Հայ ժողովրդի «անանուն» հերոսների շարքում պատվավոր տեղ են գրավում զեյթունցի քաջերը:

Շնորհիվ իր անառիկ դիրքի և բմրուս ժողովրդի, Զեյթունն ապրում էր ինքնավար ու կիսանկախ կյանքով: Թուրք բռնակալ էոմեր փաշան 1780 թ. մեծ զորքով գալիս է Հայաստան՝ հարկի տակ դնելու զեյթունցոց: Հավ ծանոթ լինելով նրանց խիզախ ու մարտնչող բնավորությանը, էոմերը չի համարձակվում միանգամից հարձակման անցնելու: Նա գերադասում է պաշարել Զեյթունը, որպեսզի ստիպի նրան անձնատուր լինելու: Պաշարումը տևում է 7 ամիս: Զեյթունցիք շարունակում են իրենց համառ դիմադրությունը: Սակայն, շուտով քաղցն ու սովն սկսում են անտանելի դառնալ: Սպառվում է նաև զինամթերքը:

Ճազրաց, Վաղարշապատ, 1893 թ., էջ 126—127:

Զ. Օրբելի—Անույ ավերակները, Վաղարշապատ, 1911 թ., էջ 47—48:

Հանգուգն ու արիասիրտ մի զեյթուն-
 ցի, Հակոբ անուշով, որոշում է փրկել իր
 հայրենակիցներին: Մութը վրա հասնելուն
 պես նա վերցնում է իր ատրճանակը, ու-
 սերին նետում մի խոյի մորթ և չորեք-
 թաթ խառնվում էրոմերի հոտին: Ոչխարնե-
 րի հետ դանդաղորեն առաջ շարժվելով,
 Հակոբը հասնում է փաշայի վրանին, ան-
 նկատելի թաքնվում մի քարի հետևում և շուռ-
 չը պահած մնում ամբողջ գիշերը: Լույսը
 քաղվելուն պես նրա ափանջին է հասնում
 նամաղի դուրս եկած փաշայի ձայնը: Հեռ-
 վից նկատելով էդմերին, Հակոբը ծունկի է
 չոքում և ատրճանակի փողն ուղղելով
 թշնամու կրծքին, առաջին իսկ գնդակով
 գետին է տապալում նրան: Էդմեր փաշայի
 անսպասելի սպանությունն իրարանցում է
 առաջ բերում նրա զորքերի մեջ: Օգտվելով
 առիթից, Հակոբը իր մի քանի ընկերների
 հետ՝ սրով, հրացանով ու կացնով ղինված՝
 հարձակվում է թշնամու վրա և փախուս-

տի մատնուժ նրան: Զեյթունը նորից ազատ
շունչ է քաշում¹:

Ահա հմի ուրիշ զեյթունցի «անանուն» հե-
րաս: Իր հայրենի օջախն ուժակոծող թշնա-
մու թնդանոթաձիգին շարքից հանող քա-
ջարի Մարկոսն է դա:

Քուրք բռնակալ Ազիզ փաշան 40.000-
անոց իր բանակով 1862 թ. ամռանը շրջա-
պատում է լեռնային Զեյթունը: Նա ուզում
էր արյան մեջ խեղդել զեյթունցոց՝ ազատ-
վելու համար անհնազանդ ու ապստամբ
այդ ժողովրդից: Իրենց փոքրաթիվ ուժե-
քով զեյթունցիք արիաբար դիմադրում են
թշնամուն: Արյունահեղ ու կատաղի կռիվ-
ների հրգեհը բռնում է Զեյթունի լեռներն
ու ձորերը: Առանձնապես ուժեղ է լինում
արևելյան ձորում տեղի ունեցող ճակատա-

¹ Մ. Վաթապեյան—Հուլիկո Զեյթունի, Մարզպան.
1912 թ., էջ 43—44:

մարտը, Հայերին տյառեղ լրջորեն նեղում է թշնամու թնդանոթը: Անհրաժեշտ էր լռեցնել այն, սպանել թնդանոթաձիգին: Այդ դժվար գործը կամավոր կերպով իր վրա է վերցնում զեյթունցի Մարկոսը: Քահանան ամեն կերպ համոզում է նրան հրաժարվել իր մտքից: Սակայն, Մարկոսը մնում է անդրդվելի:

«Անսխիտ, մեռնելի՞ւ կերթաս», — ասում է զայրացած քահանան:

«Այո, — պատասխանում է առյուծասիրտ զեյթունցին, — գիտեմ թե պիտի մեռնիմ, բայց ուրիշները պիտի ապրեցնեմ»: Այս ասելով՝ նա անհետանում է ձորի մեջ: Մերթ սողալով, մերթ քայլելով՝ Մարկոսն զգուշությամբ մոտենում է թշնամու թնդանոթաձիգին, քաշում հրացանի բլթակը և թավալգըլոր փռում է նրան Ազիզ փաշայի ոտնեղի տակ: Նույն վայրկյանին հակառակորդի գնդակով գետին է ընկնում նաև ինքը: Սակայն, Մարկոսն արդեն հասել էր իր նպատակին: Զարհուրելով հայերի տյա

անակնկալ հանդգնությունից և իր բանա-
կում կովոզ չերքեզական զորքի պարտու-
թյունից, Ալիգ փաշան որոշում է փախուս-
տի դիմել¹:

Հայոց քաջերն աչքի են ընկել ոչ միայն
իրենց հայրենի հողի ու հարազատ ժողովրդի
պաշտպանության գործում, այլև այն
ժամանակ, երբ նրանք իբրև զինվորներ
կամ զորավարներ մասնակցել են իրենց
բարեկամ ու հարևան ազգությունների կա-
տարած ռազմական արշավներին, նրանց
մղած ազատագրական կռիվներին: Հատկա-
պես ուշադրավ են այս տեսակետից ուս-
ժողովրդի զենքի հաղթանակներին մաս-
նակցած հայազգի անվանի ու «անանուն»
հերոսները: Ո՞ւմ հայտնի չեն հայտնի գե-
ներալներ Մադաթովի, Լազարևի, Տեր-
Ղուկասովի փայլուն անունները: Ռուսական

¹ Զեյթունցի—Զեյթունի անցյալին ու ներկային,
էջ 116,

քանակն ունեցել է նաև բազմաթիւ «անա-
նուն» հայ հերոսներ, որոնք իրենց խիզախ
ու անձնազոհ արարքներով փրկել են հա-
զարավոր կյանքեր, դարձել են իրենց ուսա-
հղբայրների հիացմունքի առարկան, ար-
ժանացել հրամանատարութեան բարձր
պարգևներին:

Ռուսական զինքի հաղթանակներին մաս-
նակցած այդպիսի հայ քաջորդիներից մեկն
է Ղարաբաղի Կուսապատ գյուղացի զարգյար
Քունիի (ոսկերիչ Հարությունի) որդին՝
Վանի Աթաբեգյանը (հետագայում՝ Վանի
Յուզբաշի): Մեծ են Վանիի մատուցած ծա-
ռայութեանները Ղարաբաղում գործող ուս-
սական զորքերին: Նա էր, որ 1806 թվին
խիզախութեամբ անցնելով պարսից թագա-
ժառանգ Աբաս-Միրզայի հսկայական բա-
նակի միջով, լուր տարավ Գանձակում
գտնվող ուսսական զորքին և անձամբ ղեզի
Շուշի առաջնորդեց զնդապետ Կարյազինի
զորախումբը՝ այնտեղի բերդում պաշարված
ուսսական փոքրաթիւ ուժերին օգնելու հա-

մար: Նա էր, որ հայ հեծյալների մի փոք-
րաթիվ խմբով, ճանապարհին, այնքան մեծ
քաջութիւյուններ կատարեց 600 հոգուց
բաղկացած ռուսական զորախմբի վրա հար-
ձակված 10.000-ից ավելի պարսից բանա-
կին դիմադրելու գործում:

1812 թվի ձմռանը Աբաս-Միրզան երկ-
րորդ անգամ արշավում է Ղարաբաղի վրա:
Ջաֆար Ղուլի խանի հրամանատարությամբ
գործող պարսկական հեծելազորը հարձակվում
է Թարթար գետի մոտ գտնվող ռուսական գու-
մարտակի վրա և մեծ կորուստ պատճառում
նրան:

Շուշի բերդից օգնության հն ուղարկում
Վանիին: Ճանապարհին հանդիպելով կոտո-
րածից վերադարձող պարսկական զորքին,
Վանին, իր մի բռն քաջերի հետ, ամրա-
նում է մոտակա Շահ-Բուլաղ բերդում և
մի քանի օր շարունակ հերոսաբար դիմա-
դրում թշնամու հսկայական բանակին:
«Վերջը թնդանոթների հարվածներից բեր-
դի դռները խորտակվում են, պարսից զոր-

քերը կատաղությամբ ներս են թափվում,
բայց մեծ է լինում նրանց զարմանքը,
երբ բերդի մեջ ոչ ոքի չեն գտնում: Վանին
մի օր առաջ իր զորքերը գիշերով դուրս էր
բերել բերդից և լեռների վրայով, սարսա-
փելի բարձրավանդակներից տարել էր հա-
յոց Փարուխ կոչված գյուղը»:

Բարձր գնահատելով Վանիի ծառայու-
թյունները, ուստական կառավարությունը
պարգևատրում է նրան ոսկե մեդալով, տա-
լիս է պրապորշչիկի աստիճան և նշանա-
կում ցմահ կենսաթոշակ¹:

Ռուսական զենքի զորավիգ մի հայ քա-
ջորդու մասին ևս:

1877 թվի ուսս-թուրքական պատերազ-
մի ծանր օրերն էին: Ռուսների փայլուն
հաղթանակներին հաջորդել էր ռազմական

¹ Բաֆֆի—Խամոայի մելիքությունները. Թիֆլիս,
1882 թ., էջ 285—291.

անհաջողությունների մի շրջան: Բայազետի բերդը, ուր գտնվում էին 1000-ի չափ ռուս զինվորներ և նույնքան հայ ու ալլազգի կաթավորներ, պաշարված էր թուրքական կանոնավոր զորքի և 20.000-ից ավելի թուրք, քուրդ խուժանի կողմից: Սոֆն ու սուրն սպառնում էին բնաջինջ անել բերդապահներին: Փրկության միակ ելքը դրսի օգնությունն էր: Անհրաժեշտ էր թշնամու օղակի միջով լուր տանել Բայազետից ոչ շատ հեռու գտնվող գեներալ Տեր-Ղուկասովին: Մեծ խիզախություն ու անձնազոհություն պահանջող այդ ծանր գործը հանձն է առնում բերդապահ զորքի մեջ գտնվող մի հայ երիտասարդ՝ Սամսոն Տեր-Պողոսյանը¹: Մերթ ծառվելով իրրև ծաղրածու, մերթ խենթ ձևանալով, երբեմն մեռալի կովի մտնելով շատերի հետ, հաճախ

¹ Հայ մեծանուն վիպասան Բաֆֆու «Խենթ» վեպի հերոս Վարդանի նախատիպը (տես՝ «Խենթ», Մոսկվա, 1890 թ., էջ 18)։

վտանգի տակ զնեկով իր կյանքը, Սամսոնը
ճեղքում է թշնամու հրոսակների հսկա-
յական բանակը, հասնում ռուսական զոր-
քին, տալիս նամակը Տեր-Ղուկասովին և
օգնություն բերելով՝ փրկում 2000-ից աս-
վելի պաշարված բերդապահների կյանքը:
Ռուսական բանակի հրամանատարը Ջեր-
մոքեն համբուրում է հայազգի հերոսի ճա-
կատը և զարդարում նրա կուրծքը Գևորգ-
յան խաչով¹:

Բերված դրվագներով չեն սահմանափակ-
վում հայ քաջորդիների կատարած ախրա-
գործությունները: Դրանց թիվն ազատ
կերպով կարելի է կրկնապատկել ու բազ-
մապատկել: Հայ ժողովրդի բազմադարյան
կյանքում տեղի ունեցած ազատագրական
յուրաքանչյուր պատերազմ, պաշտպանա-
կան ամեն մի կռիվ ստեղծել է նման բազ-

¹ «Սուբհանդակ» օրաթերթ, № 15, 1911 թ. Բիֆլիս:

մաթիւմ «անանուն» հերոսներ: Սակայն, նշված փոքրաթիւ օրինակներն էլ բավական են հայ քաջորդիների ընդհանուր բնութագիրը տալու համար: Դրանք, մեծ մասամբ, ժողովրդի ծոցից դուրս եկած մարդիկ են, կորույթի ու ջլապինդ ուղմիկներ, խիզախ ու անվիհներ, համարձակ ու արի անձնավորություններ: «Անանուն» այդ հերոսների ամենակարևոր հատկությունը, սակայն, նրանց ներքնաբուխ ու խորը հայրենասիրությունն է, բուն առեւտրությունն իրենց հայրենիքի ու ժողովրդի թշնամիների նկատմամբ: Իրենց անհատական ու հասարակական բոլոր հատկություններով հայ քաջորդիներն իրենց ծնող ու սնող ժողովրդի հարազատ զավակներն են, նրա կենդանի մասնիկները: Արևի ճառագայթների նման, որոնք կրում են իրենց մեջ արեգակի կենսատու լույսն ու ջերմությունը, հայ քաջորդիները մարմնավորում են մեր ժողովրդի լավագույն հատկությունները, նրա ազատասիրական ոգին ու հերո-

սական ընավորությունը: Նրանք են, որ սեփական կյանքի գնով իրականացրել են հայ ժողովրդի տաղանդավոր գորավարների կողմից մտածված ազատագրական պատերազմների խիզախ ու համարձակ ծրագրերը: Նրանց հերոսական ուսերի վրա է բարձրացել այդ գորավարների հռչակի ու փառքի մարմարե արձանը:

Գերմանական զավթիչների դեմ մղվող այսօրվա Հայրենական մեծ պատերազմին, բազմաթիվ բարձրաստիճան հայ գորավարների ու հրամանատարների հետ, մասնակցում են նաև մեր ժողովրդի հազարավոր շարքային քաջորդիները: Իրենց հերոսական նախնիների՝ Բագրսի, Հովնանի և մյուսների նման, նրանք պատերազմի դաշտում աչքի են ընկնում մեծ քաջությամբ ու արիությամբ, ցույց են տալիս խիզախության ու անձնագոհության անմեռ օրինակներ: Ժամանակակից հայ քաջորդիները հերոսությունների առջև երբեմն գունատ-

վում ու խամրում են նրանց նախնիներէ
ամենափայլուն սխրագործություններն ան-
գամ: Եվ դա հասկանալի ու բնական է:
Եթե անցյալում նրանք կուլում էին միայն
իրենց ազգակիցների ազատության, հաճախ
էլ միայն իրենց գավառի ու նրա բնակիչ-
ների կյանքի փրկության համար, այժմ
նրանց հետնորդներին դեպի մարտ է մղում
Սովետական լայնածավալ հայրենիքը, այն-
տեղ գոյություն ունեցող նվիրական կար-
գերը, Սովետական մեծ Ժողովրդի անսահ-
ման սերը... Բոլորովին այլ է այսօր նաեւ
հայ քաջորդիների ճակատագիրը: Նրանք
այլեւս հին «անանուն» հերոսները չեն,
որոնցից շատերի մասին հիշողություն իսկ չի
մնացել պատմության մեջ: Նրանք այժմ
լավ հայտնի են ոչ միայն իրենց հայրենա-
կիցներին, այլեւ Սովետական Միության
մյուս բոլոր ազգություններին: Նրանց մա-
սին հիմա գրում են թե հայ գրողներն ու
լրագրողները և թե ուսաններն ու ուկրաի-
նացիք, ուղբեկներն ու օսերը: Նրանց կա-

տարած սխրագործությունների մասին կար-
դում ու լսում է ողջ աշխարհը:

Իբրև օրինակ հիշենք 1942 թ. հոկտեմ-
բերի 2-ին Հայրենական պատերազմի ռազ-
մաճակատներից մեկում հերոսի մահով ըն-
կած շարքային մարտիկ, զարաբաղցի՝ սակ-
քավոր Մեսրոբ Ղազարյանին:

Թշնամին պատրաստվում էր գրոհել մեր
գործերի դասավորության վրա: Անհրաժեշտ
էր շտապ պայթեցնել նրա ճանապարհին
ընկած կամուրջը: Կարևոր այդ գործը կա-
մավոր կերպով հանձն է առնում Մեսրո-
բը և անմիջապես գործի անցնում: Արդեն
ամեն ինչ պատրաստ է. սակայն պայթյունն
ուշանում է՝ ականին միացված լարի եր-
կարության պատճառով: Հերոսի սիրտը
չի համբերում. իսկ եթե հանկարծ թշնա-
մին կանխի պայթյունը և արագ անցնի գե-
տի այս կողմը... պետք է արագացնել գոր-
ծը, ինչ գնով էլ լինի կարճացնել զեպի
ականը տանող կրակի լարը... և դա պետք
է անի ինքը: Մի պահ, և հանկարծ պայ-

Թոււմ է տկանը՝ կամուրջի հետ հօդս ցնդեց-
նելով նաև խիզախ մարտիկին: Թշնամու
հանապարհը փակված է:

Հուզիչ է այն երկտող-նամակը, որ գրել է
Մեսրոբ Ղազարյանը մահվանից մի քանի
վայրկյան առաջ և փակելով իր ճամբորդա-
կան ջրամանի մեջ՝ նետել գետը. «Մնաք
բարով, իմ արևային հայրենիք, իմ ծնող-
ներ, իմ մարտական ընկերներ. այլևս եր-
բեք ձեզ չեմ տեսնելու: Կարճացրի շնուրը
և իմ կյանքի թելը: Չեմ ափսոսում, ըն-
կերներ: Հաղթանակը մերը կլինի. հիշեք
ձեր ընկեր Մեսրոբ Ղազարովին» («Սովե-
տական Հայաստան», 1942 թ., № 275):

Եթե Մեսրոբ Ղազարյանն իր այդ անձ-
նուրաց արարքը կատարած լիներ անցյա-
լում, այն կիմանային նրա զինակիցները.
այդ մասին կլսեին գուցե նրա հայրենակից-
ները. թերևս նրա անունը մտներ նաև ժա-
մանակակից որևէ զրական հուշարձանի մեջ,
բայց ոչ ավելին... Մինչդեռ՝ Ղազարյանի
անունն ու անմահ սխրագործությունն

այսօր հայտնի է Սովետական Մեծ Միության բոլոր քաղաքացիներին, նրա մասին ի լուր աշխարհի հայտնից Սովետական Խնդրվբյուրոն 1942 թ. հոկտեմբերի 4-ի իր հաղորդագրության մեջ:

Ահա թե ովքեր են եղել հայ քաջորդիներն անցյալում:

Ահա թե ովքեր են նրանց արժանավոր հետնորդներն այսօր:

Армянский филиал Академии Наук СССР

Боевые подвиги сынов Армении

А. Ганалаян

АРМЯНСКИЕ ХРАБРЕЦЫ

(На армянском яз.)

Изд. Армфан

Ереван, 1948

ՎՖ 00397, պատ. №10, տիրաժ 4000, 2 ապագր.
մամուլ, մայնուլում 19200 առանիշ: Ստորագրված
է տպելու 6 փետրվարի 1943 թ.:

ԼժԿ-ի Գիտա-մանկավարժական տպ., Արմյան, 104.

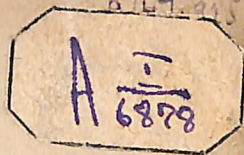
ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0042920

[154]

ԳԻՆԸ 1 Ռ.

11000